

ASPECTE SOCIOLOGICE PRIVIND VÎRSTA A TREIA

Trăilă Cernescu, Marilena Gânju

1. Despre conceptul de bătrînețe și analiza stadiilor sale

Problema îmbătrînirii, a limitei naturale pe care o are desfășurarea vieții omeneste, a prelungirii tinereții și a îndepărtării acestei limite naturale nu este, în primul rînd, o preocupare strict științifică și filosofică de interes academic, ea fiind în atenția tuturor celor care — de milenii — au fost preocupați de soarta lor și a persoanelor apropiate. Omul nu este numai o ființă biologică, ci și o ființă socială, astfel încît îmbătrînirea sa se caracterizează prin modificări particulare, atît pe plan fizic (morfologic și fiziologic), cît și pe plan psiho-social. Dialectica timpului trăit de o persoană vîrstnică mai pune în evidență și multiplele schimbări ce se produc în sfera comportamentului, a afectivității și a gândirii, a conduitei și a atitudinilor, a activității și a relațiilor interpersonale etc.¹

Academicianul Ștefan Milcu arată că „este mai ușor să acceptăm bătrînețea ca o etapă a existenței umane decît s-o definim, deși semnele ei ne apar cu o evidență, nu rareori dramatică, în cele mai diferite situații ale vieții personale, familiale și sociale”². Cu toate că este dificil de elaborat o definiție cu privire la vîrsta a treia, în domeniile medical și socio-juridic s-au făcut o serie de încercări în această direcție. Astfel, potrivit concepției actuale medicale, rezultată din concluziile unor cercetări multilaterale, îmbătrînirea este considerată drept un proces continuu, progresiv, lent și insidios la nivel celular, tisular și organic. Degradarea morfologică și funcțională a organelor este semnalată printr-o diminuare a rezistenței la efort, precum și prin greutatea adaptării la schimbările mediului ambiant. Oamenii nu diferă între ei numai din perspectiva personalității, ci și a ritmului de îmbătrînire, ritm care nu coincide totdeauna cu vîrsta cronologică. Cu toate că îmbătrînirea nu este un fenomen social ineluctabil, iar în domeniul medicinei s-au făcut progrese considerabile pentru menținerea sănătății organismului, știința se dovedește incapabilă să oprească dereglarea finală a ceasului biologic uman³. Demografii români și străini susțin că îmbătrînirea individuală este un fenomen natural definitiv, în timp ce îmbătrînirea demografică este un fenomen social care poate fi evitat. Conform unei alte definiții „prin vîrstnic înțelegem persoana care a împlinit vîrsta de pensionare potrivit legislației noastre și care s-a retras din viața activă, respectiv femeii în vîrstă de 55—57 ani și peste și bărbați de 60—62 ani și peste”. Limitele acestei definiții constau, pe de o parte în faptul că stabilește o relație directă între bătrînețe și pensionarea pen-

¹ Victor Săhleanu, *Omul și îmbătrînirea*, București, Edit. Enciclopedică română, 1971.

² Ștefan Milcu, *Vîrstnicii sau bătrîni?* în „Sănătatea” nr. 1/1982.

³ Alain Parant, *Dezvoltare sau îmbătrînire* în „Futuribles” nr. 21/1979.

tru limită de vîrstă, iar pe de altă parte, retragerea din viața activă este particularizată la România.

Dificultatea definirii conceptului de bătrînețe rezultă din aceea că îmbătrînirea umană se realizează în mod diferit în plan teritorial (datorită factorilor bioclimatici), precum și de la o persoană la alta. Fără a avea pretenția de a fi elaborat o definiție infailibilă din perspectivă operațională, putem spune că persoanele vîrstnice reprezintă o categorie socio-demografică distinctă în populația totală prin vîrsta înaintată (60 de ani și peste), modificări morfo-fiziologice ireversibile ale organismului, nivelul scăzut de activitate, trebuințe, interese și aspirații materiale și culturale specifice.

Bătrînețea este în același timp o stare și un proces cu legități și caracteristici proprii care evoluează în timp, conferind vîrstei a treia o diversitate care a condus la clasificări în cadrul acesteia. Nu există astăzi o unanimitate a părerilor referitoare la stadiile bătrîneții. Astfel, Ursula Schiopu și Emil Verza au ajuns, conform schemei de lucru adoptate, la delimitarea a 3 stadii: stadiul de trecere spre bătrînețe (de la 65 la 75 ani); stadiul bătrîneții medii (de la 75 la 85 ani) și stadiul mării bătrîneți sau al longevivilor⁴; la un congres internațional de gerontologie s-a impus următoarea clasificare: o primă perioadă între 60—75 ani în care omul este considerat vîrstnic, a doua între 75 și 90 de ani — bătrîni, iar peste 90 de ani — longevivi.

Luînd în considerare aspectele legate de interesele și nivelul participării bătrînilor la viața socială, în literatura de specialitate apar referiri la vîrsta socială sau sociologică⁵.

Deși cele două încercări de clasificare stadială a bătrîneții diferă în funcție de intervalele de timp și vîrstele luate în considerare, totuși ele au o trăsătură comună care transpare în mod indirect, și anume aceea a interesului pentru studiul nevoilor și trebuințelor diferențiate și specifice, al statutului propriu, al stării de sănătate, toți acești indicatori fiind specifice perioadei de viață denumită „vîrsta a treia”.

Preocupările ce vizează problematica de ansamblu a bătrîneții umane au apărut cu milenii în urmă, ele găsindu-și expresia atît în creațiile populare referitoare la „tinerețea fără bătrînețe”, în concepțiile mitologice și religioase, cît și în concepțiile filosofice și medicale, în creațiile literare și artistice.

Despre bătrînețe și problemele ei s-au păstrat mărturii atît în vechi documente ale vremii, cît și într-o serie de scrieri reprezentative ale unor autori recunoscuți.

Paleogerontologia menționează protejarea adulților în colectivitățile preistorice, buna utilizare a vîrstelor care sînt defavorizate în lupta pentru existență directă, brutală, fizică. Explicații și precepte referitoare la bătrînețe se găsesc în papirusuri egiptene de acum patru mii de ani în care bătrînețea este considerată ca vîrstă a înțelepciunii. În scrierile Vechiului Testament sînt cuprinse, pe lîngă referirile la familii cu mare longevitate și unele opoziții sociale existente între tineri și vîrstnici, cei dinții voind să se desprindă de tutela bătrînilor.

Lărgirea orizontului cunoașterii a permis medicilor și filosofilor din Grecia și Roma antică să emită unele ipoteze și explicații cu privire la bătrînețe. Astfel, Hippocrates reluînd ideile vechilor egipteni referitoare la cele

⁴ Ursula Schiopu, Emil Verza, *Psihologia vîrstelor*, București, Edit. Didactică și pedagogică, 1981, p. 289.

⁵ Victor Săhleanu, *Op. cit.*, p. 109.

„patru umori” exprimă părerea că bătrânețea este o stare de diminuare a acestora, iar Galenus arată că la bătrânețe apar mai pregnant diferențele între indivizi, ca urmare a acumulării de boli. Pentru Empedocles bătrânețea este o stare naturală care reprezintă ultima etapă a vieții; Platon arată că bătrânețea se caracterizează prin scăderea dorințelor și ambițiilor, prin persistența mare a caracteristicilor din perioadele anterioare. Aristotel privește bătrânețea cu pesimism și resemnare, recunoscând că aceasta este plină de stereotipii. În galeria gânditorilor antichității se distinge Cicero prin lucrarea sa *De senectute* în care prezintă tabloul complex, realist al îmbătrînirii; autorul distinge îmbătrînirea fizică de cea psihică (un fel de diferențiere între vîrsta biologică și cea psihică).

Evul mediu a avut la rîndul său autori de largă respirație care au scris despre bătrînețe. Se remarcă Avicenna care, sub influența lui Galenus, descrie ciclurile vieții, afirmînd că ele se influențează reciproc; el a semnalat relația dintre îmbătrînire și condițiile climatice, emoțiile puternice ale vieții. Maimonides susține că bătrînețea trebuie prevenită printr-o viață ordonată. Printre precursorii gândirii moderne este notabilă și opinia filosofului Roger Bacon care considera că îmbătrînirea poate fi evitată prin remedii naturale.

Renășterea și etapa ulterioară au impus — prin lucrările elaborate — autori care au contribuit la elucidarea problemei îmbătrînirii umane. Menționăm aportul umanist al lui Erasmus de Rotterdam care recunoaște bătrînețea ca fiind inevitabilă, punînd în evidență omul ca valoare și ideea drepturilor omului. Gabriel Zerbi din Verona face referiri la obligațiile celor ce se ocupă de bătrîni, evocînd unii factori de ameliorare a bătrîneții (inclusiv arhitecturali și ergonomici). Paracelsus, opunîndu-se pesimismului lui Aristotel, consideră că bătrînețea poate fi influențată. Să reținem și opinia lui Francis Bacon privind rolul eredității în îmbătrînire și necesitatea elaborării unor legi de ajutorare a bătrînilor. În această perioadă, medicii contribuie prin cercetări științifice (în clinici și laboratoare) la explicarea patologiei vîrstelor înaintate, a simptomatologiei bătrîneții.

Autorii amintiți, fie ei filosofi, medici, astronomi ori reprezentanți de vază ai altor domenii, s-au impus atît prin concepțiile promovate, cît și prin remediile destul de diverse pe care le-au inserat în scrierile lor.

Secolele XV—XVIII au adus un suflu nou în dezvoltarea științei, ceea ce a permis mari cuceriri și descoperiri în studiul anatomiei și patologiei bătrîneții. Progresele medicinei în secolul al XIX-lea au adus numeroase și semnificative descoperiri pentru domeniul medical. Pe plan medical s-au formulat o serie de ipoteze referitoare la îmbătrînire, în timp ce din perspectivă socială s-au impus idei conform cărora bătrînețea, precum și viața în general sînt guvernate de o serie de legități, care acționează în condiții și limite determinate. Problematika bătrîneții în secolul al XIX-lea a fost abordată din perspective multiple (medical, social, fiziologic, juridic etc.) de autori ca: Thomas, Magnus Levy, Minot, Beard, Osler, F. C. Constant și alții.

Trecînd la secolul XX se impune să enumerăm o serie de medici români (Gh. Marinescu, C. I. Parhon, Ana Aslan) care sînt recunoscuți pe plan mondial pentru ideile și metodele medicale referitoare la bătrînețe. Ca urmare a creșterii numerice a populației, precum și a complexității problemelor socio-economice, în secolul al XX-lea a devenit mai evidentă necesitatea statisticii populației în vederea studiului piramidei vîrstelor. Dezvoltarea ramurilor medicinei, legislației, asistenței și asigurărilor soci-

ale, au condus — în contextul de ansamblu al dezvoltării sociale și economice — la creșterea duratei medii a vieții și, în mod implicit, la un procent ridicat al persoanelor vîrstnice în totalul populației.

2. Vîrstnicii, familia și societatea

Sociologia familiei este confruntată de cîțiva ani cu o problemă complexă și anume aceea a schimbării ei. Schimbarea familiei se referă la transformarea structurii și relațiilor esențiale ale vieții de familie cum ar fi tipul de familie, modalitatea de constituire a familiei, relațiile premaritale, căsătoria, relațiile între soți, relațiile între părinți și copii, relațiile între tinerii căsătoriți și ascendenții lor.

Tinerii și bătrînii fac parte în aceeași măsură din societatea noastră, iar bătrînețea constituie o perioadă a vieții omenestii care nu poate fi eludată. În ultimele decenii au apărut o serie de modificări la nivelul familiei, datorate atît factorilor interni, cît și factorilor externi acesteia. Schimbările înregistrate la nivelul familiei vizează toate categoriile de vîrstă prezentînd consecințe pozitive și, uneori, chiar negative pentru ansamblul populației.

Dacă din studiile de teren efectuate de Școala sociologică de la București⁶ avem o serie de rezultate valoroase asupra familiei țărănești tradiționale, cercetările efectuate în România⁷ după anul 1965 ne înfățișează transformările survenite în familia recent urbanizată. Școala sociologică de la București a analizat familia din perspectivă socio-economică și juridică. Astfel, în mod indirect din lucrările reprezentanților școlii, reiese rolul important jucat de persoanele vîrstnice într-o serie de probleme ale familiei, precum și în cadrul comunităților sătenești.

Studiile sociologice întreprinse în România după 1965 scot în evidență un nou tip de familie care se conturează din ce în ce mai mult atît în mediul urban, cît și în mediul rural. Marile procese economico-sociale reprezentate de urbanizare, industrializare, precum și de creșterea gradului de instrucție și cultură au determinat în mod hotărîtor schimbarea tipului de familie. Bătrînii au pierdut și pierd în continuare din rolurile pe care le îndeplineau în cadrul familiei lărgite, în profesiune, în societate, fapt care are consecințe nefaste pentru ei pe plan psihologic.

Din cercetările recente efectuate în cadrul Laboratorului de sociologie al IPCT a reieșit că tinerii doresc să locuiască — după căsătorie — împreună cu părinții lor doar în proporție de cca. 8%⁸. Semnificativă este motivația tinerilor care și-au manifestat preferința de a locui după căsătorie împreună cu părinții. Pe primul loc se situează ajutorul familial — pentru îngrijirea și supravegherea copiilor mici — pe care tinerii îl așteaptă de la părinții lor, viitori pensionari. Acest aspect al relațiilor dintre generații este departe de a rezolva problematica socială complexă pe care o

⁶ Vezi H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. II, București, Edit. Academiei, 1959; Traian Herseni, *Drăguș, un sat din Țara Oltului*, București, I.S.S.R., București, 1944; Xenia Costa-Foru, *Cercetarea monografică a familiei, contribuție metodologică*, București, 1945; Dumitru Niculescu, *Structura socială și etică a familiei nerejene — încercare de filosofie în jurul unei unități sociale românești*, Focșani, 1943.

⁷ * * * *Procesul de urbanizare în R. S. România, zona Statina-Olt*, sub red. Miron Constantinescu și H. H. Stahl, București, Edit. Academiei, 1970.

⁸ * * * *Cercetări pe bază de prognoză privind aspirațiile de locuire ale populației și căile de dezvoltare a locuinței în perspectivă, 1983/1984*, Contractul Laboratorului de sociologie al IPCT.

ridică populația vîrstnică. O serie de modificări petrecute în societatea contemporană, precum accelerarea ritmurilor de viață, reducerea timpului consacrat relațiilor de familie, schimbarea modului de viață și a tablei de valori, are profunde implicații sociale pentru întreaga populație, inclusiv pentru persoanele vîrstnice. În scopul ameliorării statutului social al bătrînilor este necesară perfecționarea structurilor și relațiilor sociale⁹ și într-o mare măsură a relațiilor familiale, pentru că indiferent de locul unde trăiește — acasă sau într-o instituție de ocrotire socială — vîrstnicul rămîne un membru al familiei sale¹⁰. Societatea are responsabilitatea de a încerca să modifice imaginea negativă despre bătrînețe, să nu devalorizeze imaginea bătrînetii și chiar să impună un model de valorizare a acesteia¹¹. În cazul acestei valorizări se impune să menționăm faptul că „îmbătrînirea este o problemă a societății, care provoacă o situație nouă”¹² pentru toți membrii societății, dar și pentru instituțiile sociale, cu precădere cele medicale și de asistență socială. Pentru a fi viabilă acțiunea socială, culturală și economică privind populația este necesar să aibă un caracter global, adică să vizeze toate vîrstele. Factorii educaționali și culturali au deopotrivă responsabilitatea să acționeze prin mijloace specifice asupra familiei, astfel încît aceasta să-și exercite la fel de bine rolul, atît față de copii, cît și în raport cu părinții. Schimbarea atitudinii sociale față de vîrstnici este necesară intrucît poziția istorică a acestora a suferit o transformare rapidă, nu neapărat pozitivă. K. H. Netthoevel arată că „dacă în trecut bătrînul era considerat ca sfătuitor și făcea parte din comunitatea familială pînă la moarte, pentru societatea noastră industrializată actuală el nu mai constituie decît o greutate, un balast social. Sfatul său nu mai este cerut, el însuși are nevoie de sfaturi”¹³. Această observație, deși nu poate fi generalizată, semnalează un fenomen social ale cărui dimensiuni se accentuează în societatea contemporană. Creșterea tot mai însemnată — în perspectivă — a ponderii vîrstnicilor în totalul populației¹⁴, rapidele transformări socio-economice, mutațiile și transformările pe plan familial, constituie cauze obiective ce stau la baza cerințelor pentru reconsiderarea la nivelurile structural și suprastructural ale populației vîrstnice.

3. Vîrstnicii și activitatea

Această relație ridică o serie de probleme sociale, economice, psihologice și ergonometrice. Îmbătrînirea și ieșirea la pensie conduc la încetarea — bruscă sau treptată — a activității instituționalizate, la scăderea veniturilor materiale, precum și la schimbarea negativă în multe cazuri a unor componente ale comportamentului și stării generale a persoanelor, contribuind la accelerarea procesului de îmbătrînire și de dezorganizare neuropsihică. Această stare dă naștere unui complex de inutilitate cu consecințe sociale și medicale dintre cele mai dăunătoare.

Autori celebri ai literaturi universale cum sînt Juvenal, Lucretius, Montaigne, Shakespeare, Goethe au prezentat cu multă măiestrie temele

⁹ Ștefan Milcu, *Op. cit.*

¹⁰ Constantin Bogdan, *Intenat sau nu, vîrstnicul rămîne un membru al familiei sale*, în „Sănătatea” nr. 4/1980.

¹¹ * * * *Les personnes âgées et la commune*, Aspects sociaux et économiques, la XX-ème Conférence de coopération mondiale intercommunale, București, 1982, p. 5.

¹² * * * *Ibidem*, p. 2.

¹³ K. H. Netthoevel, *Coloritul în căminele de bătrîni*, în „Das Altenheim” nr. 9/1974.

¹⁴ Vasile Ghețu, *Procesul de îmbătrînire demografică în țările europene*, în „Viitorul Social” nr. 6/1985.

vieții, morții și bătrâneții. Cu toate că fenomenele fiziologice de îmbătrânire sînt evidente de la o anumită vîrstă, aptitudinile cultural-artistice și științifice ale omului, înmagazinate în anii tinereții, se mențin pînă la adînci bătrînețe. Astfel, marele dramaturg grec Sofocle, care a trăit 90 de ani a scris *Oedip la Colona* la 89 de ani, pictorul italian Tizian și-a terminat tabloul „Bătălia de la Leponto” la vîrsta de 95 ani, Goethe și-a încheiat opera *Faust* la 83 de ani, Verdi a compus opera *Othello* la 73 de ani, iar Pavlov, Parhon, Coandă, Newton și mulți alți oameni de știință au făcut descoperiri științifice și la bătrînețe. Atitudinea activă față de muncă a unora din marile personalități s-a concretizat în opere remarcabile la bătrînețe, precum și prin unele reflecții despre vîrsta a treia și despre muncă.

Astfel, Voltaire după ce arată că „a îmbătrîni este singurul mod de a trăi mai mult”, face remarcă potrivit căreia „Munca ne pune la adăpost de trei rele mari: uritul, viciul și nevoia”¹⁵. Scriitorul contemporan Max Frisch prezintă într-un sens plastic și plin de semnificații psiho-sociale actul muncii, arătînd în *Jurnal* că acest act „este singurul lucru care ne păzește de spaimă dimineța cînd ne trezim brusc și sîntem lipsiți de apărare, singurul lucru care ne permite să pășim mai departe în labirintul care ne înconjoară — este firul Ariadnei”¹⁶.

Marea majoritate a longevivilor, chiar dacă nu au creat și nu au făcut descoperiri științifice într-un domeniu sau altul, se caracterizează prin faptul că au desfășurat în mod permanent o activitate a cărei intensitate a fost însă strict legată de capacitatea psiho-fizică a acestora.

Autori cu preocupări în domeniul ergoterapiei arată că „Mulți bătrîni cad într-o stare de apatie, cel mai adesea pentru că n-au nimic de făcut. Această inactivitate este una din cauzele diminuării capacităților fizice și intelectuale”¹⁷.

Semnificația socială a bătrîneții ca stare, constă și în aceea că „Omul ca individ este finit și trecător, viața fiind delimitată de naștere și moarte. Ea se continuă prin specia sa, prin opera și ideile sale”¹⁸. O parte importantă a populației vîrstnice valide, deși retrasă din viața activă, continuă să reprezinte un „rezervor prețios de cunoștințe practice și teoretice, pe care societățile contemporane încearcă să le valorifice într-un mod sau altul, atît pentru beneficiul bătrînilor, cît și în folosul celorlalți membri ai societății. Persoanele active, chiar dacă sînt vîrstnice, se despart cu mare greutate de profesia lor, de universul de idei care le-a însoțit o mare perioadă de timp, într-un mediu social instituționalizat strict determinat. Datorită tendinței de a cuprinde în sfera muncii un număr tot mai mare de oameni, fenomenul pensionării va căpăta un caracter universal, ceea ce va amplifica la maximum problemele pe planul asistenței sociale. În literatura de specialitate se precizează că „un rol deosebit în menținerea potențialului activ al vîrstnicilor îl are asistența lor socială și medicală”¹⁹. Asistența socio-medicală a persoanelor vîrstnice se caracterizează printr-o mare complexitate, datorită faptului că acestea se deosebesc de celelalte categorii demografice atît prin structura nevoilor cultural-spirituale, cît și prin complexitatea trebuințelor materiale — inclusiv cerințele pentru locuințe adecvate.

¹⁵ Voltaire, *Maxime și cugețări*, București, Edit. Albatros, 1974.

¹⁶ Max Frisch, *Jurnal*, București, Edit. Univers, 1984.

¹⁷ J. Dumoulin în colab. J. Clauses și G. de Bisschop, *Precis d'ergothérapie*, Paris, 1967.

¹⁸ * * * *Imagina actuală a omului*, în „Das Altenheim”, p. 85.

¹⁹ Ștefan Milcu, *Op. cit.*